

GUL NOMLARINI TO'PLASH VA TASNIF QILISH USULLARI

Jorayeva Shaxnozaxon Kamolidinova

Andijon shaxar 3-son Kasb hunar maktabi

Biologiya fani o'qituvchisi

Telefon: +998943727032

Annotatsiya. Bu maqolada gul nomlarini lisoniy tadqiq qilish yo'llari atroflicha yoritilgan bo'lib, mazkur yo'nalish boyicha bajarilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini shartli ravishda guruhlarga bolib tushunarli tarzda tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: Sistem tilshunoslik, glossariy, leksik qatlamlar, semantik-sintaktik asimmetriya, oleander, boychechak, nastarin

Fitonimlar tilning uzoq tarixga ega bo'lgan qismidir. Ularda xalq hayoti, madaniyati, tarixi, ijtimoiy-siyosiy qarashlaridan tashqari, ularni ijod qilgan xalqning tili va tarixiga xos bolgan qadimgi an'analar saqlanib qoladi. Fitonim termini ostida (yunoncha phyton – o'simlik + onim – nom) o'simliklarning nomlari tushuniladi. Fitonimlar ham o'zbek tili leksikasida o'ziga xos semantik maydonni hosil qiladi. Bu maydonga —fitonim|| arxisemali birliklar - otlar kiradi. Osimliklar va daraxtlar bilan bogliq leksemalar o'zbek tili leksikasidagi eng katta semantik maydonlardan birini tashkil qiladi. Prof.S.Sahobiddinovning fikricha, yer sharidagi osimliklarning 500000ga yaqin turi mavjud bolib, shundan O'zbekistonda 4148 turdagi osimliklar uchraydi. Ular 1023 avlod va 138 oilani tashkil qiladi. Саҳобиддинов С.Ўсимликлар систематикаси. –Тошкент:Ўқитувчи, 1966. O'simlik va daraxt nomlarining nomlarini, ularning atrofiga birlashgan leksik birliklarni to'plash va har tomonlama chuqur o'rganish biz uchun qimmatli ma'lumotlarni berishi mumkin. Prof.A.Sobirovning fikricha, —Osimliklar (fitonimlar) dunyosil maydonini quyidagicha semantik mikromaydonlarga bo'lish mumkin:

1. Suv o'tlari.
2. Zamburg'lar.
3. Yovvoyi o'tlar.
4. Madaniy gullar.
5. Zararli o'simliklar.
6. Dorivor o'simliklar.
7. Boshhoqli osimliklar.
8. Qora ekinlar.
9. Sabzavot ekinlari.
10. Ozuqabop osimliklar.

11. Sanoat ekinlari.
12. Chol, adir, tog' o'simliklari.
13. Ormon o'simliklari.
14. Butalar.
15. Manzarali daraxtlar.
16. Mevali daraxtlar.

Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. –Тошкент: Маънавият, 2004, 94-б. Неъматова Г. Ўзбек тилида ўсимлик номлари лексемалари: тизими ва бадий қўлланилиши.НДА. -Ташкент, 1998. О'zbek tilshunosligida ayrim o'simlik nomlari leksemalarining tizimi va badiiy qollanishi G.Ne'matovaning nomzodlik dissertatsiyasida tadqiq qilingan.

Biz o'z BMIimizda A.Sobirovning monografiyasiga keltirilgan tasnifga suyangan holda o'zbek adiblarining badiiy asarlarida va shevalarda faol qo'llanilgan fitonimlarni ajratib oldik. Birgina BMI doirasida fitonimlarning barcha 16 ta guruhiga mansub leksemalar haqida fikr bildirib bo'lmashligi tufayli mavzuga asosan ulardan gul nomlarini o'rganishni tanlab oldik. Bular:

Ushbu guruhlarga mansub birliklarning badiiy matnlarda faol qo'llanishining sababi ular ifodalagan denotatdadir. Zero, ushbu nomlar ifodalayotgan denotatlar o'zbek xalqining hayotida muhim o'rin tutadi, kundalik turmushining ajralmas qismi hisoblanadi. Shunga ko'ra biz o'z BMIimizda aynan ularni badiiy va ilmiy matnlardan qidirishga, ularni topib, aniqlab bo'lgandan keyin esa semantik mikroguruhlarga ajratishga qaror qildik.

Sabzavot ekinlari nomlarini guruhiga oid birliklar juda ko'p bo'lib, ular asosan sabzavot ekinlarining nomlaridir. Sabzavot ekinlarini o'stirish, ya'ni sabzavotchilik eng zarur sohaga aylangan. O'zbekistonda ularni o'rganish bo'yicha ilmiy-tadqiqot instituti ham tashkil qilingan.

Sabzavot yeyiladigan va ovqatga ishlatiladigan sersuv o'to'simligidir. Ularning 120dan ortiq ekiladigan turi ma'lum. O'zbekistonda sabzavotlarning 10 oilaga mansub 90 turi tarqalgan. Sabzavotlarning nomlarini ovqatda ishlatilishiga qarab 5 guruhga bolish mumkin:

1. Gul nomlari.
2. Ildizmevalilar nomlari.
3. Piyozlilar nomlari.
4. Mevali sabzavotlar nomlari.
5. Bargi iste'mol qilinadigan sabzavotlar nomlari.

Gul nomlari guruhiga quyidagi otlarni kiritish mumkin:

BMIda, shuningdek, kuzatilgan fitonimlarning kelib chiqish manbasi —O_zbek tilining izohli lugatiga asoslangan holda ko_rsatib borildi. Shunga ko_ra quyidagi xulosani keltirish mumkin:

Birinchi orinda ruscha-baynalmilal qatlamga xos gul nomlari nomlari turadi: kanno, kala, oleander, geran

Oleander (*Nerium oleander*) har doim yashil buta yoki kichik daraxt bo'lib, u uy bog'bonlari tomonidan ko'rgazmali, huni shaklidagi gullari uchun qadrlanadi. AQSh Qishloq xo'jaligi vazirligi tomonidan o'simliklarning chidamliligi zonalari 8 dan 10 gacha bo'lgan oleander Apocynaceae yoki dogbane oilasining bir qismidir.

Ikkinchi orinda turkiy qatlamga mansub bolgan gul nomlari turadi. Chunki ular son jihatdan kopchilikni tashkil qiladi: boychechak, topbosh.

Boychechak (*Gagea stipitata*) — piyozdoshlar oilasiga mansub ko'p yillik o't. Bo'yi 7—20 sm. Ildiz bo'g'zi bargi bitta, ipsimon, yashil, tuksiz, uzunligi o'simlikning bo'yiga teng keladi. Poya navbat bilan joylashgan, pastkilari qalami yoki qalaminashtarsimon, poyani bir oz o'rab turadi.

Uchinchi orinda fors-tojik qatlamga mansub bolgan birliklar turadi. Biz kuzatgan fitonimlarning ichida fors-tojikchasi juda kop uchradi: nastarin, gultojixoroz.

Nastarin, siren (*Syringo*) — zaytundoshlar oilasiga mansub bargi to'kiladigan buta yoki daraxtlar turkumi; manzarali o'simlik. 30 turi bor, asosan, Yevrosiyoda tarqalgan.

Gullarga nom qoyish zaruriyati ijtimoiy jamiyat taraqqiyotining songgi davrlarida paydo bolgan. Bu davrda qishloq xojalik madaniyati bilan mashgul bolgan shaxslar orasida o'zaro munosabatlarning osishi va gul nomlari turlarining xilma-xil navlarining ko_payishi bilan bog_liq holda ularning nomlari ham yuzaga kela boshlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O_zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Toshkent: O_zbekiston, 2018. – B.62.
2. Asqarova M.A., Qosimova K., Jamolxonov H. O_zbek tili. –Toshkent: O_qituvchi, 1989.-280 b.
3. Asqarov A. O_zbekxalqiningetnogenezivaetniktarixi. Toshkent, —Universitetll, 2007, 235-bet.
4. Avlaqulov Y. O_zbek tili onomastik birliklarining lingvistik tadqiqi.NDA, Toshkent, 2012.
5. Axmetova E.R.Nazvaniya ovosheyi fruktov v tatarskom yazike: Kazan, 2012.–S.29.
6. Bafoyev B. Ko_hna so_zlar tarixi. T., Fan, 1991. 152 b.
7. Begmatov E. Hozirgi o_zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – Toshkent: Fan, 1985.